

Zárszó

Miért az indulat, ha irodalomtudományról van szó? — kérdezte Ács Margit. Viszály helyett vita legyen a cél — hangsúlyozta Szirák Péter. A hozzászólók komolyan vették föladatukat, megtisztelő figyelemben részesítették széljegyzeteimet s alaposan átgondolt érvelésre vállalkoztak. Közülük Kulcsár Szabó Ernő fogalmazott meg olyan véleményt, amely a legközelebb áll az általam képviselthez, amennyiben a tetszőlegességet és a tétlen elfogadást nevezte két olyan végletnek, amelyet el kell kerülni az irodalmi művek értelmezésében. A vitázók többsége olyan észrevételeket tett, amelyeket mindnyájunk számára megfontolandónak tartok. Köszönöm Bernáth Árpádnak a figyelmeztetést, hogy inkább Goethét olvassuk, mint Derridát, s igyekszem megfogadni e tanácsát. Ez az ösztönzés némileg ellentétes Szirák Péternek és Veres Andrásnak azzal az igényével, hogy távolodjunk a magas kultúrától és terjesszük ki figyelmünket a népszerű irodalomra. Nem akarom megismételni azt, amit a kánon szükségszerű bővítéséről mondtam. Ehelyett arra emlékeztetnék: a még létező hagyományok megőrzése sem csekély föladat. Örülök, hogy Bányai János Rába György Babits-könyvére terelte a szót. A *Babits Mihály költészete 1903—1920* című, 1981-ben megjelent kötetet azért is az utóbbi évtizedek egyik legjelentősebb magyar irodalomtörténeti munkájaként kell becsülnünk, mert rendkívül meggyőzően emlékeztet a folytonosságra egyfelől Arany és Babits, másrészt Babits és az *Újhold* költészete között.

Mivel előadásomnak teljes szövegét egyetlen résztvevő sem olvashatta korábban, érthető, ha némelyek olykor félreértették állításaimat. Egyes esetekben a véleménykülönbség legfőljebb látszólagosnak mondható. Maradéktalanul osztom például Radnóti Sándor nézetét, hogy irodalmi szöveget lehet történeti forrásként olvasni. Kemény Zsigmondról írott könyvemben nem tettem különbséget e szerző úgynevezett történeti s regényírói munkái között. Csupán azt helytelenítem, ha valaki kizárólag történeti, társadalmi vagy politikai iratként magyaráz művészi alkotásokat. Az életmű-központú megközelítést sem utasítom el. Ha mégis ilyesféle álláspontot tulajdonítana nekem Mezey Katalin, arra emlékeztetném, hogy eddig megjelent könyveimnek fele egy-egy életművel foglalkozik. Mindössze az olyan vizsgálódás ellen emeltem szót, amely valamely életrajz függelékévé fokozza le a műveket. A Petőfivel foglalkozó szakirodalomban például gyakran érvényesült e szemlélet. A nagy kivétel Horváth János könyve, melynek jelentőségét Veres András joggal hangsúlyozta. Annak is örülök, hogy Bajkó Mátyás különös hangsúllyal bírálta a nemzeti alaptantervet, amiért kizárja a határon túli magyar irodalmat. Magam is tettem utalást erre az előadásomban. Más alkalommal már elismertem, hogy sosem tudtam teljesen elfogulatlanul megítélni a Királyhágón túlról, a Felföldről vagy a Délvidékről származó alkotások művészi értékét. Szirák Péter az én véleményemet is félretette, amikor Grendel Lajos műveinek értékelésére vállalkozott. A magyar irodalom külföldi megítélésének mérlegelése még nem jelenti azt, hogy

nemzeti értékeket vonok kétségbe. A nemzetietlenség vádját éppúgy jogosulatlanak vélem, mint a nemzetieskedés bélyegét. Mivel az előbbiről már szoltam a bevezető előadásban, talán célszerű megemlítenem, hogy ez utóbbit is igyekeztek többször rámsütni. Ungvári Tamás például 1984-ben ezt írta rólam: „Szegedy-Maszák Mihály bizonyára méltányolni fogja, hogy az ő gondolatmenetét is csupán parafrázisnak foghatom fel a fiatal Németh László *Faj és irodalom* című, a szerzőtől később túlhaladott cikkére.” (Szerdahelyi István—Ungvári Tamás (szerk.) *A regényről*. Bp. Kossuth, 1986, 423.)

Farkas Zsolt előadása megerősítette azt a gyanúmat, hogy a fiatal nemzedék roppant kihívást jelent az idősebbeknek. Nemzetközi tájékozottsága és fölányes értekező írásmódja különös nyomatékot ad annak a fölismerésének, hogy növekszik a kiszámíthatatlanság s a szóródás az irodalomtudományban. Abban is teljesen igaza van, hogy még a legfüggetlenebbnek látszott nyugati elméletírók is ki-kezdhetők: Foucault szenvedélyesen vonzódott a hatalomhoz, Feyerabend pedig az adófizető polgárok szempontjaihoz alkalmazkodott. Hozzátehetném, Derrida is szemlátomást sokat törődik saját hírnevének gyarapításával.

A karteziánus gondolkodásmódot Nietzsche öröksége valóban kiszorította. Legföljebb azt érdemes tudatosítani magunkban, hogy a *Der Wille zur Macht* néven ismert szövegalmaz tele van ellentmondással — mint azt Kulcsár Szabó Ernő is hangsúlyozta. Ezek az ellentmondások nem csökkentik, sőt talán egyenesen növelik Nietzsche jelentőségét, hiszen arra figyelmeztetnek, hogy célszerű kikerülni a könnyed általánosításokat. Az például majdnem teljesen igaz, hogy a magyar kultúra képviselőire általában csak akkor figyel föl a nagyvilág, ha nyugatra költöznek. A fölhozott példák közül egyetlen egyet fogadok kétellyel. Bartóknak nem volt szüksége arra, hogy New Yorkba költözzék. Az *Első zongoraverseny* bemutatóját 1927-ben Frankfurtban Furtwängler, a *Másodikét* 1933-ban ugyanott Hans Rosbaud, a *Második hegedűversenyét* 1939-ben Amsterdamban Mengelberg vezényelte. A példákat szaporítani lehetne annak igazolására, hogy Bartók művészetének jelentőségét a huszadik század első felének legnagyobb előadói korán fölismerték, s ugyanez mondható a zenetudósokról — Edwin von der Nüll 1930-ban jelentetett meg fontos munkát a magyar szerző műveinek alakitani elemzéséről. Éppen a *Zene híros, ütőhangszerekre és cselesztára* szerzőjének általános megbecsültsége miatt tettem föl a kérdést, vajon a zene nemzetközibb lényege okozza-e, hogy Bartók műveit világszerte ismerik, míg irodalmunkról oly kevesen tudnak. Ha nem ez az egyedüli magyarázat, akkor irodalmárainknak egy igencsak fogas kérdésre kell választ találni.

A hozzászólások jelentős része kezdeményező erejűnek bizonyult. Dobos István például dekonstrukció és történelmi idő viszonyának mérlegelésére ösztönzött. Mivel a hermeneutika hagyományát közelebb érzem magamhoz, bizonyára elfogultan nyilatkoztam Derrida magyarországi követőiről. Remélem, előadásomból kiderült, hogy nem tartom elhanyagolhatónak a dekonstrukciót. Óvatosságra intenék az olyan általánosítással szemben, mely szerint ennek az irányzatnak a hívei az olvasó öntörvényűségét állítanák előtérbe. Ha jól sejtem, Veres András némi pozitivisták elkötelezettség indította efféle állítás megfogalmazására. Ne feled-

jük, Derrida általában szövegszerű vizsgálódásra vállalkozik, és ugyanez mondható Paul de Man tanulmányairól. Ha van kifogásom némely hazai irodalmárokkal szemben, akkor az legfőljebb annyi, hogy többen hivatkoznak Derridára, mint amennyien tüzetesen végigolvasták könyveinek hosszú sorát. Továbbra is fönntartom, hogy a *Fanni hagyományai* című kötet egyes dolgozatainak vajmi kevés köze van ehhez az irányzathoz. Tandori Dezső, Garaczi László vagy Szajbély Mihály szövegére éppúgy hivatkozhatnék, mint Kálmán C. Györgyére, aki debreceni hozzászólásával is bizonyította, hogy mulatságosan tud értekezni komoly kérdésekről. A humor a tudományos értekezésben is nagyra becsülendő, de nem mindig teszi lehetővé a kifejtést. Talányos kijelentésekkel nehéz mit kezdeni, ezért csak néhányukra térek ki. Lehet, hogy a politika csúnya dolog, de ezt nem én állítom, hanem Kálmán C. György. Az viszont magától értetődik, hogy minden kánonalkotás ideologikus. Ettől elválaszthatatlan, hogy egyáltalán nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy valakik tudatosan alakítják a kánont. Egyetlen példára utalnék, Arany lírája ma a nemzeti kánon törzséhez tartozik, ám csakis azóta, hogy Németh G. Béla megváltoztatta a közvélekedést, mely szerint Arany főként epikus költő, Személyek döntenek arról, mi legyen tananyag, mi kerüljön be a könyvtárakba, milyen könyveket jelentessenek meg. A cseremis népdalok valóban nem sorolhatók a kánon központi magjához. Lehet, Jakobson foglalkozott velük, bár csak a mordvin verseléssel foglalkozó dolgozatáról van tudomásom. E Lotz Jánossal közösen írt s mindössze hét lapos nyelvészeti dolgozata (Roman Jakobson—Lotz János: *Egy versrendszer axiomatikája — a mordvin népdalok alapján*. Két tanulmány. Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1968, 3-8.) aligha lehet olyan jelentős az irodalomtudomány szempontjából, mint *A macskák* elemzése, vagy azok a vizsgálatok, amelyeket Jakobson híres szerzőknek a világirodalmi kánonhoz sorolható verseiről készített — Shakespeare-től Kavafiszig. Jakobson nemcsak kiváló tudós volt, de önmaga nemzetközi elismertségére is gondosan ügyelt. Ezért törekedett arra, hogy lehetőleg minél több nyelvű irodalomnak nagy becsben tartott műveit elemezze. Baudelaire életművéből is olyan költeményeket választott ki, amelyek a francia közvélemény szerint legjelentősebb alkotásai közé tartoznak.

A kánonok fölépítéséről és lerombolásáról több tanulmányt is írtam; ezúttal csak jelzésekre szorítkozhatom. Arra a kérdésre, merre tart a magyar irodalom, pontosan azért nem lehet felelni, mert irodalmunkat olyan értelmező közösségek tartják fenn, amelyeknek értékrendje erősen különbözik egymástól. Ezért választott Szirák Péter a mindnyájunk számára föltett kérdésre ily módon: mit tudom én azt.

A párbeszéd természetéből adódik, hogy olykor azokkal is vitába keveredünk, akikkel lényegi kérdésekre ugyanazt a választ adjuk. Ha jól értem Thomka Beátát, ezúttal annak a veszélyét látja, hogy több szó esik az értelmezés esélyeiről, mint az értelmezett tárgyról. Az ő eddigi munkássága is azt bizonyítja, hogy nem létezhet efféle szembeállítás, hiszen legalábbis Nietzsche óta tudjuk: a megfigyelt s a megfigyelő nem különül el egymástól. Domokos Mátyással folytatott vitám sokkal régebbi keletű. Említhettem volna, hogy a hetvenes években éppúgy ő volt Aranyról készített tanulmányomnak elítélője, mint húsz évvel később Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténetének legélesebb bírálója. Egykori állásfoglalása egyébként a

Népszabadság közírójának, Héra Zoltánnak a véleményével mutatott rokonságot. Korábban a strukturalizmust támadta, most a hermeneutikát és a dekonstrukciót utasítja el.

Előadásomban Fehér M. Istvánt idéztem, hogy arra próbáljak ösztönözni: törekedjünk meghallani egymás szavát. Domokos Mátyás évtizedek óta küzd az irodalomtudomány ellen, de nem mindig igyekszik megérteni a másik fél érveit. Babitsot két okból is nehéz kijátszanunk a mai irodalomtudomány ellen. Egyrészt azért, mert a magyar költő maga is irodalomelméleti előadásokat tartott, amikor egyetemi oktatásra kérték föl, másfelől azért, mert *Az európai irodalom története* ugyan nagyszerű munka, de aligha irodalomtörténet, hiszen a művészi értékek történetiellenességét állítja. Babitsot és Németh Lászlót vagy Horváth Jánost és Szerb Antalt nem lehet egyetlen hagyomány szószólójaként felmutatni, hiszen szemléletüket legalább akkora távolság választotta el egymástól, mint Domokos Mátyásét a magamétól. Párbeszéd csakis kölcsönös türelem esetén képzelhető el, s ehhez figyelniük kell egymás szavára, különben olyan nézeteket tulajdonítunk ellenfelünknek, amelyeket talán senki sem vall. Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetét* ma aligha kell népszerűsíteni. Szerzőjének műveltsége éppúgy megszegyenítően hatalmas volt, mint Benedek Marcellé, akire Lengyel Balázs hivatkozott. A mai irodalmárok látóköre nyilván sokkal szűkebb, ám ez nem feledtetheti, hogy az említett két értekezőnek a történelemre vonatkozó előföltevései igencsak esendők voltak, és nagyon vitathatóan ítélték meg a kortárs irodalom alakulását. Benedek Romain Rolland és Martin du Gard műveiben látta a huszadik századi francia regényírás csúcseit, Szerb Antal pedig „blöff”-nek tartotta Joyce *Ulyssesét*, miközben Aldous Huxley-ban vélte fölfedezni a kor legnagyobb angol íróját és David Garnettben az általa meghatározónak tekintett, „neofrivolizmus”-ként emlegetett irányzat egyik elindítóját.

Az „egyszerű olvasó” kifejezés olyan elvonatkoztatást jelöl, amellyel nem tudok sokat kezdeni. Minden olvasó előföltevésekkel értelmez, legfőljebb az képzelhető el, hogy nincs ezeknek tudatában. Az esszéírásnak az a hagyománya, melyet Veres András nem alaptalanul, bár talán kissé túlzott kizárólagossággal a *Nyugat* körével hozott összefüggésbe, olyan írásmódhoz kapcsolódik, amelynek némely képviselői vonakodtak attól, hogy szembenézzenek nagyonis önellentmondásos rögeszméikkel. Mindannyiunknak vannak előítéletei, de ha valaki egyszer irodalmárnak tekinti magát, köteles mérlegelnie saját értelmező gyakorlatát.

Mivel a résztvevők többsége az előadásomban vázoltakkal többé-kevésbé rokon nézeteket képviselt, egyes esetekben nehéz eldöntennem, velem vitatkozott-e némely hozzászóló vagy egyik-másik pályatársammal. Lehet, Ács Margit nem rám gondolt, amikor kizárólagos, normatív ítéleteket kárkoztatott. Itt elhangzott állításai ismétlésként hatottak ahhoz képest, amit a nyolcvanas évek második felében Határ Győzővel folytatott vitájában fogalmazott meg. (*A magára gömbölyödő sün.* Újhold-Évkönyv 1988/2, 429-439.) Most másokkal vitázik, akik egészen más nyelvet beszélnek, mint a *Héliáné* s a *Golghelóghi* szerzője. Eszmecsere csakis akkor lehet létre, ha mindkét fél törekszik a másik nyelvének a megértésére.

Vilcsek Béla mindnyájunkat arra intett, hogy a jóakarát hermeneutikája jegyében folytassunk párbeszédet. Az 1995. évi Debreceni Irodalmi Napok résztvevői ennek az eszménynek a jegyében beszélgettek egymással. Talán nem túlzás abban reménykedni, hogy az itt elhangzottak mindnyájunk épülésére szolgálhatnak, ha utólag kölcsönösen elgondolkozunk azokon az érveken, amelyeket a beszélgetés során egymás álláspontjának a támogatására vagy éppen annak ellenében fogalmaztunk meg.

Főszerkesztő és felelős kiadó: ACZÉL GÉZA

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Tipográfia: Kass János

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége. Nyomás: Piremon Nyomda, Debrecen

Felelős vezető: dr. Gere Kálmán

Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 26/A. I. em. Telefon: 412-626 — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt., árusításban a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok, valamint a Budapesti Hírlapkereskedelmi Rt. — Előfizethető a hírlapkézbeszítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/a., levélcím: HELÍR, Budapest 1900), ezenkívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban. — Évi előfizetés 720 Ft, félévi 360 Ft, negyedévi 180 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az Alföld irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.